

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми, Україна), д-р іст. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Король С. М. (Суми, Україна), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ, Україна), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми, Україна), канд. наук із держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми, Україна), д-р філос. наук.

Рекомендовано до видання вченою радою юридичного факультету
Сумського державного університету
(протокол № 10 від 07.04.2016 року)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – Ч. 1. – 168 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках II Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 699 від 22 грудня 2015 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці використано мапу «Русь, Московія і Тартарія» фламандського картографа XVI ст. Абрахама Ортелія.

**ОСОБЛИВОСТІ НАГОРОДЖЕННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ЧИНАМИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.***

Цивільний чиновник міг отримати чин або за вислугу необхідного терміну, або за особливі заслуги. Інколи специфіка умов надання наступного чину була пов'язана з соціальною належністю службовців. Так, у 1791 р. була видана постанова, згідно з якою, подаючи до Сенату пропозицію про надання чиновнику чину колезького асесора (VIII клас), обов'язково слід було додавати до неї свідоцтво про його дворянське походження [5, с. 236].

У державній цивільній службі Російської імперії існувала практика нагородження чином деяких службовців, які виходили у відставку. Але такий чиновник міг претендувати на підвищення чину на один ранг за умови, що в останньому чині він прослужив не менше року і якщо він був дворянином. У тих випадках, коли цивільний чиновник отримував новий ранг при виході у відставку, а потім повертався на службу, його вислугу не зараховували доти, доки не будуть підвищені усі ті, хто служив з ним у такому ж чині. Якщо чиновник вийде у відставку вдруге, новий ранг йому не надавався, доки усі, хто знаходився там же на службі, з ним не зрівнювалися [4, с. 58-59]. Траплялися випадки, коли чиновник звільнявся, вислуживши необхідний термін для підвищення чином, але так і не встигав його отримати. У деяких ситуаціях службовець міг отримати чин разом з документами про звільнення. Так, А. Калинський прослужив 5 років на посаді учителя фізики і природничих наук у Кам'янець-Подільському повітовому училищі, маючи вищу освіту і ступінь кандидата філософії, але так і залишався без класного чину. Коли він звільнявся з вказаної посади у 1832 р., постало питання, чи нагороджувати його таким підвищенням. Посада, яку обіймав Калинський,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

відповідала XII класу, але, враховуючи його науковий ступінь, чин повинен був відповідати X класу, тобто колезькому секретарю. З огляду на те, що цей чиновник навіть вислужив необхідні для наступного чину 4 роки, було прийняте рішення клопотати про його нагородження чином IX класу – титулярного радника [2, арк. 24-37зв].

Отримання чинів могло залежати і від освіти цивільних державних службовців. З другої половини XVIII ст. в імперії починає активно збільшуватися кількість чиновників. Це стало однією з причин, що спонукали державу почати розбудову системи освіти, якої до цього часу фактично не існувало. Освіта була необхідною не лише для підвищення загального інтелектуального рівня населення, але й для забезпечення державних установ Російської імперії освіченими чиновниками [1, с. 106]. У цей період деякі державні діячі висували ідею про надання службових привілеїв чиновникам, які закінчили середні чи вищі навчальні заклади.

Певним чином ця ідея була реалізована. Згодом, навчаючись у таких закладах, особи, які їх успішно закінчували, могли претендувати на чин відразу при вступі на державну службу. Наприклад, майбутній учитель історії Кобеляцького повітового училища Полтавської губернії П. Г. Заславський у 1845 р. закінчив Полтавську губернську гімназію з правом на чин XIV класу [10]. Відвідування університетських курсів давало право на чин XIV класу; закінчення університету з успішною здачею екзаменів – XII класу. Отримання академічного ступеню кандидата надавало право на чин X класу, магістра – IX, доктора – VIII.

Існували також навчальні заклади з особливим статусом, до яких на українських землях належали Волинський ліцей у місті Кременець, Ришел'євський ліцей в місті Одеса, Ліцей вищих наук князя Безбородька у місті Ніжин. Наприклад, у статуті Ришел'євського ліцею зафіксовано, що після десятирічного курсу навчання його випускники могли отримати чин XII класу. Ті, хто навчався у т. зв. зовнішніх класах без оплати (діти незаможних

батьків) мали право на чин XIV класу. На найвищі чини могли претендувати вихованці педагогічного інституту при Ришел'євському ліцеї. Вони отримували чин IX класу, але тільки після обов'язкової шестирічної служби наглядачами чи ад'юнктами [1, с. 268-269; 3, с. 96]. Подібних прикладів можна наводити багато.

Подібним чином заохочувалися і випускники гімназій. Згідно з *«Уставом Гимназий и Училищ Уездных и приходских, состоящих в ведомстве Университетов Санкт-Петербургского, Московского, Казанского и Харьковского»* від 8 грудня 1828 р., особи, які закінчували гімназії з похвальними атестатами, приймалися на цивільну державну службу з наданням відразу чину XIV класу за Табеллю про ранги (§235) [9, с. 1110-1111].

Для чиновників по галузі народної освіти, які служили в університетах, створювалися особливі умови для отримання чинів. Указом від 11 січня 1811 р. визначалося, що *«Студенты, Кандидаты, Лекторы, Магистры, Докторы, Адъюнкты, Ординарные и Экстраординарные Профессоры и Академики, в Российских учебных заведениях действительно служащие и получившие классы, по учебному порядку им предназначенные, доколе они остаются в учебной службе, производятся в чины до Статских Советников по заслугам и не подлежат испытанию, в Указе 6 Августа 1809 года для гражданских чиновников предписанному»*. На українських землях цей указ стосувався викладачів Харківського університету.

Існувала певна специфіка у нагородженні чинами виборних чиновників. Її видно з закону 1801 р., згідно з яким уряд визнавав службу дворян за виборами державною, але у той же час висловлювався: *«находим справедливым существенную их награду отнести к тому же доверию и уважению общества, которое и места сии предназначало; а потому и повелеваем дворян, служащих по выбору, производить в чины тех только, кои имеют чины ниже мест ими занимаемых, и не иначе, как когда впродолжение двух*

трехлетний непрерывно они служили, когда об отличности их служения от главного начальства их представлено будет» [8, с. 451]. До 1815 р. дворянські депутати взагалі не нагороджувалися ні чинами, ні орденами [6, с. 123-124].

Таким чином, посадові особи, які служили за вибором дворянства, перебували у певному класі. Але щодо підвищення їх у чинах, нагородження орденами та іншими відзнаками, то вони відрізнялися від т.зв. коронних (призначуваних) чиновників аж до закону 1831 р. Цей закон урівняв службу за виборами у нагородах і привілеях із загальною державною службою.

Усі, хто служили за виборами дворянства, вважалися державними службовцями, але коли мова йшла про нагороди, то їхні посади поділяли на дві категорії: посади 1) у справах дворянства та 2) у справах, що відносилися до всіх станів. Чиновники першої категорії виконували свої обов'язки безкоштовно, а підвищення чином могли отримати лише *«по высочайшему усмотрению»*. Посадовці другої категорії отримували жалування, підвищувалися у чинах, нагороджувалися орденами й отримували право на пенсійне забезпечення *«по общему порядку службы гражданской»* [8, с. 454].

Предводителі дворянства чинами вище VIII класу заохочувалися рідко порівняно з іншими виборними чиновниками. Наприклад, до 1860 р. у Полтавській губернії чин дійсного статського радника повітові предводителі дворянства не отримували жодного разу, а губернські – дуже рідко, при цьому багато хто з них прослужив понад 20 років [7, с. 97].

В цілому ж слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду уряд Російської імперії неодноразово змінював умови нагородження табельними чинами цивільних службовців, часто ставив їх у залежність від соціального походження особи і навіть розглядав можливість повної їх ліквідації. Щодо українських чиновників наприкінці XVIII ст. надання чинів певною мірою використовувалося як засіб уніфікації бюрократичної системи на українських землях за російським

імперським зразком. У першій половині XIX ст. управлінська модель на українських землях вже практично не відрізнялася від інших регіонів імперії, а разом з тим і практика нагородження чинами цивільних чиновників тут перестала якось відрізнятися від загальноімперської.

1. *Дегтярьов С. І.* Цивільне чиновництво України у кінці XVIII – першій половині XIX ст. / С. І. Дегтярьов. – Суми, 2014. – 472 с.

2. Державний архів Харківської області, ф.667, оп.287, спр.192: О присвоении чинов учителям, вышедшим в отставку, 37 арк.

3. *Диссон Ю. А.* Лицеи и благородные пансионы в системе народного просвещения России в первой трети XIX века: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Ю. А. Диссон. – М., 2008. – 307 с.

4. *Козлова А. А.* Отношение элиты российского дворянства к государственной службе в период правления Екатерины II: дисс. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / А. А. Козлова. - М., 2007. – 201 с.

5. О приложении при представлениях о награждении чинами 8 класса свидетельств о дворянстве // ПСЗ-І. – Т. XXIII. – № 16960. – С. 236.

6. О производстве в чины и об удостоивании к награждению орденом Св. Владимира всех призванных на службу по избранию Дворянства и служащих в звании Депутатов // ПСЗ-І. – Т. XXXIII. – № 25846. – С. 123-124.

7. *Павловский И. Фр.* К истории полтавского дворянства 1802-1902 г. Очерки по архивным данным / И. Фр. Павловский. – Выпуск первый. – Полтава, 1906. – 277+XLI с.

8. *Романович-Славатинский А.* Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. Свод материала и приуготовительные этюды для исторического исследования / А. Романович-Славатинский. – СПб., 1870. – 564 с.

9. Устав Гимназий и Училищ Уездных и приходских, состоящих в ведомстве Университетов Санкт-Петербургского, Московского, Казанского и Харьковского // ПСЗ-2. – Т. III. – № 2502. – С.1110-1111.

10. Центральний державний історичний архів України у м. Київ, ф. 707, оп. 16, спр. 682 - Формулярные списки о службе и достоинстве учителей и служащих Полтавской губернской гимназии, 942 арк.

11. *Degtyarev S. I.* Topical Issues of the History of Civil Officialdom in Ukraine at the End of the Eighteenth – the First Half of the Nineteenth Centuries / S. I. Degtyarev // Сумський історико-архівний журнал. – 2015. – №XXIV. – С. 35-42.